

OPPONENSI VÉLEMÉNY KAPPANYOS ANDRÁS *BAJUSZBÖGRE*, *LEFORDÍTATLAN C. AKADÉMIAI DOKTORI ÉRTEKEZÉSÉRŐL*

Kappanyos András értekezése arra vállalkozik, hogy feltárja és elemezze a műfordítás-elmélet és –kritika azon összefüggéseit, amelyek egy ún. kulturális fordítástudomány szükségességéről tesznek tanúbizonyságot. Célkitűzéseit sejtetőleg nem csupán valamiféle teoretikus szisztematika, „tan” vagy módszertan kidolgozásának igénye határozza meg, hanem talán még inkább azoknak a sok esetben kifejezetten gyakorlati (műfordítói, illetve fordításkritikai) tapasztalatoknak a kihívása, amelyek sokféleségéről az értekezés bőséges példatárát nyújt. A „kulturális fordítástudomány”, amelyet a szerző – a különféle kulturális „fordulatok” környezetében – az 1990-es évtizedből eredeztet (38.), arra a nyilván jóval korábban is tematizált, alapvető, bár a fordításelméleti irodalomban sokáig kissé periferikusként kezelt problémakörre hivatott reagálni, mely – kissé leegyszerűsítve – abban ragadható meg, hogy a fordítás folyamatát (sikerét vagy sikerületlenségét, akár bekövetkezését vagy elmaradását), sőt egyenesen státuszát (34-35.) a nyelvi-grammatikaiak mellett olyan nem-nyelvi (noha adott esetben nyelvként viselkedni képes) tényezők határozzák meg, amelyeket összefoglalólag kultúrafüggőeknek lehetne nevezni. Az itt – nyilván a kifejezetten irodalminak nevezhetők (pl. az ún. „műfordítás-elmélet” – 41.) hiányából vagy legalábbis diffúz voltából fakadóan – elsősorban a vonatkozó nyelvészeti diszciplínával szembeállított kulturális fordítástudomány elsődleges tárgyát az értekezés a „kulturális mintázatok” fordításának kérdéseiben jelöli ki (27.; a kategória definiálására az utolsó fejezet tesz kísérletet). A munka túlnyomórészt nem más, mint annak demonstrációja, hogy ezek a fordítás szempontjából döntő jelentőségű mintázatok milyen sokféle összefüggésben és formában vizsgáltatják felül a csupán a nyelvek különbözőségén megalapozott elméleti, illetve gyakorlati előfeltevéseket. Az utóbbi, mármint a gyakorlati aspektus kitüntetett jelentőséggel bír az értekezésben. Már az első fejezetben megállapítást nyer (és ezt a megállapítást egy példa meggyőző elemzése illusztrálja), hogy a „kulturális fordítástudománynak” azért kell bizonyos szempontból a fordítás gyakorlati tapasztalataira hagyatkoznia, mert ezek adott esetben olyan problémákat tesznek láthatóvá, amelyek az elméleti leírás számára rejtettek maradhatnak (27.). Mi több, a (mű)fordítás itt javasolt megközelítéséből nem hiányozhat (illetve nem maradhat – mint ahogyan nem is marad – reflektálatlanul) a „személyesség” tényezője sem (9.). Ez az értekezés konkrét fordításkritikai példáiban is többször jut kitüntetett szerephez, de kis túlzással voltaképpen az egész munkáról elmondható, hogy nemcsak példatárát, de szempontjainak rendszerezését is erőteljesen meghatározhatták a szerző azon tapasztalatai, amelyeket a Joyce-életművel kapcsolatos, mintegy két évtizedes értelmezői és fordítói munkálkodása során, különösen a *Ulysses* újrafordítását megcélzó vállalkozás irányítójaként szerzett (a Szentkuthy magyarítását felhasználó, de lényegében teljesen újnak nevezhető fordítás 2012-ben jelent meg).

A fenti észrevételek természetesen megfogalmaztathatják azt a kérdést, hogy vajon nem jár-e bizonyos veszélyekkel (akár pl. fontos aspektusok kimaradásával) az, hogy egy ennyire gyakorlatorientált, ugyanakkor átfogó elméleti igényű munkában óhatatlanul kevesebb tér jut a tárgyat övező teoretikus diskurzus kritikai elemzésének. Ez azonban nem marad el (különösen az első és az utolsó fejezetben kerülnek előtérbe az ilyesfajta vizsgálódások), és bár a teoretikus hivatkozások egy része viszonylag általános szinten mozog, az érvelés számára elméleti bázist biztosító szerzők (pl. Umberto Eco, illetve Roman Jakobson, akinek a költői szöveg fordíthatatlanságára vonatkozó tézise és az e tézis poétikai megalapozását összegezni hivatott kategóriája, a paronomázia a munka egyik vezérfonalaként számtalan ponton, olykor igen tág jelentés-összefüggésben bukkan fel) árnyalt tárgyalásban részesülnek. E tekintetben egyedül a Walter Benjamin híres esszéjét érintő (később még

említendő) eszmefuttatások hagyhatnak némi hiányérzetet az olvasóban. Esetleg bizonyos teoretikus aránytalanság mutakozhat meg abban, hogy az értekezés talán túlzott figyelmet szentel a műfordítás és a szinkrontolmácsolás vagy a fordítás és a mémek elmélete közötti összehasonlításnak, miközben az a nagy horderejű – és az irodalomban nem magától értetődő – hermeneutikai tézise, amely szerint a fordítás nem értelmezés (322.), kissé rövidre zárt kifejtésben részesül. A munka előfeltevéseit bemutató fejezetben a későbbiek szempontjából kissé félrevezető, bár a konkrét összefüggésben világos a műfordítás és a reprodukció között felállított hasonlat (15.): ezt a hasonlatot nemcsak a modern magyar műfordítás-irodalom olyan, sokat idézett önértelmezései kérdőjelezzik meg, mint Kosztolányi híres festményanalógiája (vagy Szabó Lőrinc ezzel egybevágó párhuzama az *Örök Barátaink* I. kötetéhez írott bevezetőben), hanem az értekezésben elemzett példák döntő többsége is. Érdekes és az újabb hazai irodalomban igazi teoretikus nóvum ellenben a fordítás genezisére vetett pillantás, amely a fordítási folyamat „fekete dobozának” szerepkörében talál funkciót a nyersfordítás nehezen kezelhető, ugyanakkor a fordításkritika szempontjából aligha túlbecsülhető jelentőségű kategóriájának. Nagyon termékeny szempontot vet fel az értekezés akkor, amikor – két különböző összefüggésben is – a performativitás fordításelméleti problémájára irányítja a figyelmet (89-91., 133-134.) – ezt a kérdéskört érdemes lenne egyszer alaposabban is megvizsgálni.

Az értekezés nyíltabban teoretikus igényű eszmefuttatásai (a kulturális fordítástudomány fogalmát és lehetőségeit bemutató nyitó- és a fordítást az értelmezés, a memetika, valamint az adaptáció kategóriáinak erőterében elhelyező zárófejezet) képezte keret nyolc, különböző összefüggéseket közelebbről tárgyaló fejezetet fog körül. Ezek közül három a fordítási folyamat, illetve a fordításkritikai ítéletalkotás általánosabb vonatkozásait járja körül. Itt kerülnek szóba az említett „fekete doboz” modellálásának lehetőségei, a fordítói stratégiák különböző koordinátarendszerei (ezek közül a „kulturális fordítástudomány” szemszögéből természetesen a „házasító” és „elidegenítő” eljárások szembeállításának van a legmesszebbre mutató – pl. a „gördülékenység” ideájának felülvizsgálatára ösztönző – jelentősége), valamint a fordítások értékelésének tényezői. A stratégiáknak szentelt fejezet egyik fontos – és egy Eliot-hely fordításainak érdekes példáján bemutatott – eredménye, hogy a Rába György egykori, alapvető munkája címébe emelt, eredetét tekintve a 17. századi Franciaországba visszamutató hasonlatban megjelenő két pólus (a „szépség” és a „hűség”) nem mindig alkalmas a műfordítói eljárások, illetve egyáltalán a fordítás szabatos leírására (103-104.).

A *Mércéknek* szentelt fejezet végén kerül középpontba, de tulajdonképpen az értekezés számos helyén döntő szerephez jut az „élményszerűség” kategóriája. Ez nevezné meg a műfordítások vagy irodalmi igényű fordítások azon teljesítményét, amely egyáltalán nélkülözhetetlenné teszi ezeket a kognitív, tárgyi vagy jelentésbéli hatékonyságukat olykor magasan meghaladó, ám nem esztétikai igényű vagy az esztétikai igényről tudatosan lemondó, ennek közvetett visszaadását technikai-filológiai apparátusra bízó fordításkísérletek meglete esetén is (ez utóbbiak képviselésében elemzi az értekezés Nabokov *Anyegin*-fordításának érdekes példáját több összefüggésben is). Aligha lehetne értelmesebben vitatni az értekezés azon, több alkalommal is kifejtett alaptételét, amely a(z) olykor meglehetősen „szabad”) műfordítások legitimációját a hozzáférhetetlen nyelven (és/vagy kulturális kontextusban) íródott szövegek irodalomként való megtapasztalásának lehetővé tételében jelöli ki, mint ahogyan világos az is, hogy az itt megcélzott kulturális fordítástudomány feladatkörét éppen ez a legitimáció szabja meg és teszi ésszerűvé. Tulajdonképpen az „élményszerűség” is jól alkalmazható kifejezés itt – használatának egyedül abban áll a kockázata, hogy filozófiailag rendkívül terhelt fogalomról van szó, amelyet, bár ez nem csekély feladat, célszerű lenne ebben az összefüggésben kicsit pontosabban körülhatárolni. Az így értett élményszerűség előállítása a műfordításban olyan kihívás, amelyet kulturális meghatározottságok,

nyelvváltozatok és esztétikai-műfaji konvenciók bonyolult szövedéke határoz meg. Az értekezés számos, idevonatkozó érdekes példája közül az egyik Mészöly Gedeon rímes, felező tizenkettesekben elkészített *Odüsszeia*-fordítására hivatkozik, amelynek alapelképzelése (eszerint „az ógörög nagyepika bevett versformájának kulturális ekvivalense a magyar nagyepika bevett versformája”) formálisan ugyan megfontolandónak nevezhető, ám annak, hogy a vállalkozás végsősoron „utopisztikusnak” bizonyul, nem Devecseri konkurens fordításának kanonizáltságában rejlik az egyedüli oka: „a 20. századi kultúra nem képes aktív, éltető közeget teremteni egy népi eposznak” (148.). Kérdés lehet ugyanakkor, hogy milyen alternatívát kínálhat a magyar irodalom konvenciórendszere arra az esetre, ha pl. a 21. század folyamán Devecseri méltán klasszikus, formahű fordításairól derülne ki, hogy valójában ezek is inkább gátolják az „élményszerűség” megvalósulását. A válasz nyilvánvalóan ismét csak a közvetítés kultúraspecifikus tényezőinek alapos megfontolásán alapulhat. Pl. annak mérlegelésén, hogy az olyan szabad fordítások, mint Ted Hughes átköltései az ovidiusi „mesékből” (1997/1998) vagy éppen Raoul Schrott nagy vitákat kiváltó, szabad ritmikus prózában elkészített *Ilias*-fordítása (2008) vajon nem éppen az eredeti szöveg meghatározó poétikai karakterisztikájának eltüntetésével járulnak-e hozzá az élményszerű befogadás megvalósulásához vagy megújulásához. Az osztrák költő (és komparatista) arra hivatkozva magyarázta választott eljárását, hogy „az a lebegő hangzásesemény, amely az antik görög költészet sajátja, a mi mereven rögzítő hexameterünk útján éppoly kevésbé adható vissza, mint amennyire egy metronóm monotóniája sem adja vissza Beethoven Eroicájának szimfonikus dinamikáját.” A fordítás rugalmas ritmikája („amely azonban sem nem kötetlen, sem nem szabad”) mindazonáltal továbbra is igényt tart egyfajta „formális szigorra” – ezt biztosítaná a versszerű tördelés, amely az eredeti zeneiségét, énekelhetőségét hivatott érzékeltetni (R. Schrott, „Zu dieser Fassung”, in Homer, *Ilias*, München 2008, XXXV.). A kulturális fordítástudomány szemszögéből itt nyilvánvalóan elsőként az tisztázandó, hogy egy 21. századi magyar olvasó számára vajon ugyanennyire merev metrikai struktúrát jelent-e a magyar nyelvben a némethez képest közvetlenebbül szimulálható görög hexameter.

A további öt fejezet, különféle módokon ugyan, de valamiképpen mind a fordíthatóság vagy a fordítás kulturális és/vagy nyelvi feltételrendszereinek szélsőséges esetei felől közelítve világít rá olyan fordításelméleti dilemmákra, amelyek azonban messze nem csak kivételes esetekben jelentkeznek. Bár az értekezés szinte végig hasonlóan építkezik, ezekben a fejezetekben jut a legnagyobb szerep az egymást sűrűn követő, jól megválogatott példák elemzésének. Talán az egész munka egyik legnagyobb erénye az ilyen – az esetek elsőpró többségében meggyőző eredményt megalapozó – elemzések (leggyakrabban: összehasonlító elemzések) fordításkritikai példaszerűsége, amely sok esetben az említett *Ulysses*-fordítás műhelymunkájából szerzett tapasztalatok bemutatására is támaszkodhat. Az ötödik fejezet a lokális fordíthatatlanság különböző változataira összpontosít, míg a hatodik a gyerekirodalom specifikus területére, amely az olyan befogadási szituációk és az olyan befogadóval számoló fordítói stratégiák vizsgálatára teremt alkalmat, melyek esetében kevésbé lehet ráhagyatkozni a fordítás sikere felől is határozó irodalmi konvenciók ismeretére. A disszertáció egyik legemlékezetesebb elemzése Kosztolányi Carroll- és Karinthy *Micimackó*-fordításairól nyújt igen tanulságos összevetést, amely a két, merőben eltérő fordítói stratégia előnyeit és hátrányait a kulturális transzferre vonatkozó fordítói döntéseket feltárva mutatja be. A fordítást meghatározó kulturális távolságok különböző összetevőit tárgyaló hetedik fejezet arra kérdez rá (a már említett „fekete doboz” egyfajta párhuzamaként), hogy „mi történik a fordítás során magában a kulturális térben” (219.).

A következő fejezet középpontjában az egyszerű (vagy kevésbé egyszerű) lapszusok, illetve az eredeti szövegben felfedezhető szándékolt hibák, tévedések vagy „laposságok” fordíthatóságának kérdése áll, amely logikusan vezet át a kilencedik fejezetben *Az értelmetlen szöveg kihívásának*, illetve a fordítási hibák más aspektusainak tárgyköréhez. Ezt a fejezetet –

mintegy a visszajáról közelítve az ekvivalencia elve (vagy akár Jakobson tanulmányának következtetései) felől nézve lefordíthatatlannak mondható költőiség vagy irodalmiság mibenlétéhez – a „nyers visszafordítás”, a Karinthy nyomán „Herz-tesztnek” elkeresztelt eljárás tanulságainak kérdése, valamint egy érdekes Márai-félrefordítás példája nyitja (281-282.). Az „értelmetlen szöveg” különféle változatai itt meglehetősen széles skálán vonulnak fel. Mint amúgy az értekezés több pontján, itt is előkerül a regionális és egyéb nyelvváltozatok pluralitásának jelenléte a szövegben mint fordítási probléma. Kurt Schwitters híres versének, az *An Anna Blumen*nak pl. egy grammatikai hiba teszi különössé a zárlatát (287-288.) – amit persze már előkészít az egyes szám második személyű névmás grammatikai paradigmájával folytatott kiterjedt játék a szövegben. Valóban igaz, hogy a zárlat megoldása nem minden nyelvhasználati kontextusban tekinthető agrammatikusnak (a berlini dialektusban pl. előfordul), és itt ismét nem pusztán stílári, hanem tágabban értett kulturális konvenciók határozzák meg a fordítás lehetőségeit. Schwitters régies formulát alkalmazó angol fordítása a saját verséről, illetve Kahána Mózes megoldása ugyan valóban nem boldogul a stílusérték módosulása nélkül, de itt nehezen lehetne jobb döntést hozni, különösen azt tekintetbe véve, hogy – miként arra az értekezés több példája is rávilágít – a stílári sajátosságok éppúgy hordozhatnak specifikusan kulturális, sőt akár politikailag is releváns mellékjelentést, mint – nyelvterületektől függően eltérő módokon (vö. 178.) – a regionális nyelvváltozatok.

Az értelmetlen szöveg fordítóját erő kihívások (így a már korábban mérlegelt „teljes fordíthatatlanság” – 189-192.) további jellegzetes esete a halandzsaszöveg, illetve a meghatározatlan vagy hibás szintaxisé – ezzel kapcsolatban többek közt a *Ulysses* egy anakoluthonikus szerkezetű mondatának fordíthatóságáról nyújt szép elemzést az értekezés (305-309). A szintaxis fordításának problémájára helyezett hangsúly már csak azért is indokoltnak mondható, mert a fordításelmélet radikálisnak számító diskurzusaiban is rendre főszerephez jut, amúgy gyakran olyan összefüggésben, amely a másik irányból (tehát a szintaxisromboló fordítás lehetőségéből) indul ki. Példaként éppúgy lehetne hivatkozni a Hölderlin kései, „monstruózus” Szophoklész-fordításait és a Szentírás interlineáris nyersfordítását egyfajta eszményként tárgyaló Benjaminra (aki szerint „a mondat: fal az eredeti mű nyelve előtt, a szószerintiség: árkád” – W. Benjamin, „A műfordító feladata”, in Józán I. – Jeney É. – Hajdu P. [szerk.], *Kettős megvilágítás*, Bp. 2007, 193.), mint Martin Heideggerre, aki a preszókratikus töredékekről nyújtott hírhedt olvasatait a szintaktikus alternatívájaként felmutatott parataktikus fordítás kategóriájával jellemezte (pl.: M. Heidegger, *Mit hívunk gondolkodásnak?*, Bp. 2009, 233-234.).

Részint eltérő szempontból jelentenek hasonlóan radikális kihívást az olyan művek, amelyek különféle okokból nem (vagy csak látszólag) rendelkeznek rögzített lejegyzett formával. Az orális költészet itt is elkerülő esete mellett (297-298.) akár Tandori *Koppar köldüs* c. verseskötetére is lehetne hivatkozni, amelynek ugyan van rögzített szövege, erről azonban könnyen felismerhető, hogy – mint Jakobson mondaná – egyfajta interlingvális fordításra szorul (a rontott alakok és a „mögöttük” megbúvó „helyes” alakok ekvivalenciájának felismerésére), amiről viszont csakhamar kiderül, hogy sok esetben nincs egyértelmű, más lehetőségeket kizáró megfelelés (a rontott szóban szereplő) fonéma és (a „javított” változatban posztulált) fonéma között. Érdekes kérdés, hogy lehet-e, s ha igen, miként fordításokat készíteni ezekről a versekről. Ez végsősoron hasonló dilemmákkal szembesít, mint Tzara dadaista szövegének fordíthatósága (289-290.). Az értekezés – talán kissé ironikusan értett – javaslata (hogy ti. a legpontosabb megoldás az eredeti újságcikk lefordítása, majd a megfelelő műveletek elismétlése) itt nem teljesen meggyőző: ezen a ponton mintha túlságosan foglya maradna az ekvivalencia (vagy, ahogyan a szerző ezúttal fogalmaz: „izomorfia”) princípiumának, sőt végsősoron az alkotónak, illetve szöveg genezisének tulajdonított intenció autoritásának.

Noha az említett példa egy szélsőséges fordítási szituáció leírásából származik, ez a probléma az értekezés elemzéseinek nem elhanyagolható részében szintén jelentkezik, nyilván nem függetlenül a fordítás *gyakorlatára* helyezett fontos hangsúlytól. Miközben a munka rendre elsőbbséget ad a célnyelvi kultúra követelményeinek, ugyanilyen jelentőséget tulajdonít az eredeti szöveg intencionális autoritásának. Számos helyet lehetne idézni a disszertációból azt alátámasztandó, hogy – Joyce fordítójától persze aligha meglepő módon – azt a komplex feladatot, amely elé az eredeti szöveg a fordítót állítja (legyen szó akár egy fordíthatatlan helyről), egy virtuóz alkotó mindenre kiterjedő intenciójából eredezteti: ezért tulajdoníthat elsőbbséget a Tzara-fordítás fent említett megoldásának vagy ezért jelentheti ki, hogy „az *Ulysses* ideális olvasói azok, akik – saját nevükön vagy álcázva – maguk is szerepelnek a könyvben” (228.). Ettől a produkcióesztétikai hangsúlytól aligha független, hogy az értekezés helyenként – amúgy a hazai fordításelméleti irodalom nagy részével összhangban – bizonyos aránytalanságot feltételez a forrásszöveg jóval zártabbnak vagy konkrétabbnak mutatott kulturális meghatározottsága és a befogadó kultúra „nyitott vegyértékei” között (pl. 24.; másutt ugyanakkor a célnyelvi kultúra feltételrendszere mutatkoznak normatívabbnak: 62.). Szintén itt említhető, hogy a fordítás „etikájának” gyakran, bár inkább csak általánosságban emlegetett szempontja, amely rendre a forrásszöveg iránti felelősségvállalás (csak bizonyos értelemben: „hűség”) vonatkozásában kerül elő, a legtöbb esetben szintén valamiféle eredeti intenció iránti elkötelezettség igényében ölt konkrét formát. Ezek az észrevételek abban az értelemben nem kritikaiak, hogy az értekezés jól megragadható és következetesen érvényesített koherenciáját veszélyeztetnék. Talán egyedül annak kockázatára figyelmeztethetnek, hogy a disszertáció intencióval kapcsolatos előfeltevései adott esetben elfedhetik annak eshetőségét, hogy sokszor éppen a fordításban tárulkoznak fel az eredetinek tulajdonított intenció határai vagy rekonstruálhatatlansága (hiszen, ahogyan Benjamin fogalmaz, „az eredeti művekben meglévő bizonyos jelentés a művek fordíthatóságában nyilvánul meg” – Benjamin, 184.). Kérdés, hogy posztulálhat-e a fordító egyáltalán „teljes jelentéspotenciált” (321.)

A továbbiakban következnek néhány apróbb megjegyzés, kérdés, illetve észrevétel.

A Szentírás fordításának több helyen előkerülő példájával kapcsolatban megfontolandó, hogy Jeromos (93.), illetve akár Benjamin (314.) esetében nem annyira vagy nem csak a kanonikus szöveg „kulturális aurája” teszi lehetővé a fordítás egy a bevett gyakorlatoktól eltérő elgondolását, hanem egy magának a(z) isteni) nyelvnek tulajdonított különleges attribútum (Benjaminnál pl. az, hogy a „tisztá nyelv” nem közlő vagy kifejező). A Benjamin-kommentár általában is túlzottan praktikus összefüggésbe tereli a persze valóban „talányos” (311.) esszé némely megállapítását (pl. a cseréphasonlat értelmezésében – 312.), ami helyenként akár pontatlansághoz is vezet (pl. az értekezés állításával szemben [314.] *A műfordító feladata* számol rossz fordítások lehetőségével is [uo., 192.]).

Több ponton is előkerül (69-70., 128., 150-151.), valóban érdekes és releváns kérdéseket felvetve a szóismétlés problémája a fordításban, különös tekintettel az ilyen alakzatoktól előszeretettel tartózkodó magyar műfordítói gyakorlatra. Kérdés lehet, hogy itt bizonyos helyi stiláris megfontolások (pl. a monotonia elkerüléséé) mellett nem játszik-e szerepet egy átfogóbb nyelvi-kulturális különбözőség is, nevezetesen az, hogy a magyar több más nyelvhez képest általában véve jóval szigorúbb stiláris szankciókban részesíti a szóismétlést.

Hasonlóan érdekes gyakorlati kérdéseket vet fel az olyan fordítási szituáció, amelyben a fordítandó szöveg éppen a célnyelvből származó idegen nyelvű elemet tartalmaz. Az értekezés röviden érinti a *Ulysses*ben található magyar nyelvű elemeket (186-188.), amelyekhez hasonlókat többek közt Pound XXXV. *Canto*jában vagy éppen Thomas Pynchon majdnem mindegyik regényében is lehet találni. Kérdés lehet, hogy mekkora a skálája az ilyen betétek lehetséges funkcióinak – pusztán valamiféle soknyelvű univerzum előállításához,

esetleg egyfajta kulturális-nyelvi egzotizmus megteremtéséhez járulnak hozzá, vagy képesek olyan kulturális jelentést megalapozni, amely az adott kontextusban a magyar olvasó számára is releváns vagy informatív? További kérdés: szólhat-e valami az olyan, pragmatikus fordítói megoldás ellen, amely a magyar szövegben minden kommentár vagy bővítés nélkül meghagyja az ilyen helyeket és – mint az egyes nyelvekben bevett szokás – valamiféle tipográfiai konvenció (pl. csillagjel) alkalmazásával jelzi, hogy ezek a szavak az eredetiben is ugyanebben a célnyelvi alakban szerepelnek? Részint másjellegű problémával szembesít az angol nyelvű Ernst Jandl-vers szintén érdekesítő példája a 191. oldalon. Noha kétségtelenül van jelentősége a német nyelvű verseskötet kontextusának, de az az ötlet, hogy a magyar nyelvű fordításkötetben akár angolul is lehetne szerepeltetni a verset, pragmatikáját tekintve semmivel sem meggyőzőbb, mint a magyarra fordítás mellett dönteni a forrásszöveg egynyelvűségére hivatkozva – és elismerve azt a nem is olyan ritka eshetőséget, hogy egy életmű több nyelven is íródhat (Jandl pl. számos verset írt angolul). A döntést végsősoron a kötetkompozíció és az önálló vers elsődlegessége között kell meghozni. Az eleve szigorúan kötetkompozíciók szerint építkező Oravecz Imre néhány angolul írott verse esetében nyilván elsődleges, olykor tematikus jelentősége van az idegen nyelvű betét szerepeltetésének a kötetben, de ez nem teszi eleve értelmetlenné egy harmadik nyelvre való lefordításukat.

A Yeats *Leda and the Swan* c. költeményének fordításairól nyújtott kiváló elemzés eredményei meggyőzőek. Egyetlen ponton mégis megkockáztatható egy apró ellenvetés. Tandori fordításának egyik megoldása a harmadik szakaszban amiatt részesül némi bírálatban, hogy „a hatyú itt Leda védekezésének – és implikáltan nyilván szüzességének – falát töri át, a tört fal így a konkrét helyzet attribútuma lesz, s nem a megjósolt történelmi távlat eleme” (80.). Nem értelmezhető-e azonban a Tandori-féle fordítás ezen pontja („Ágyék rángása, nemző, áttöri / Falát, ég a torony és a tető,”), amely megőrzi a megjósolt történelmi pusztítás nemi kontextusba már nehezebben áthelyezhető összefüggéseit is (égő tető), olyan, bizonyos értelemben kifejezetten sikeres megoldásként, amely egyszerre, egyazon képben képes megragadni és összeütköztetni a kétféle erőszakot?

Apró észrevétel a 95. oldalhoz: bár a világirodalom ma ismert fogalmát valóban Goethére szokás visszavezetni, megemlítendő, hogy a fogalom kicsit korábban is megtalálható, méghozzá – noha erősen eltérő összefüggésben – Christoph Martin Wielandnál (vö. H.-J. Weitz, „»Weltliteratur« zuerst bei Wieland”, in: *Arcadia* 1987/2).

A Jacques Derrida „différance”-kategóriájáról rendelkezésre álló magyar fordítások közül a nyitófejezet Gyimesi Tímea megoldását, az „el-különböződést” mint „terméketlen enigmát” ítéli a legkevésbé sikeresnek (37.). Molnár Miklós javaslata („külömbőség”) valóban szellemesebb és közelebb áll ahhoz, amit az értekezés „élményszerűségnek” nevez, de elsikkad benne az eredeti kifejezés gondosan felépített jelentésrétegzettsége – innen nézve az „el-különböződés” egyáltalán nem enigmatikus. Ez a megoldás tulajdonképpen arra vállalkozik, hogy Derrida szóalkotásának a filozófus által adott, a többjelentésű „différer” ige homonímiájából kiinduló fogalommagyarázatát (vö. J. Derrida, „Az el-különböződés”, in Bacsó B. [szerk.], *Szöveg és interpretáció*, Bp. [é. n.], kül. 46-47.) magában a szóban érzékeltesse.

A nyitófejezet az indeterminista fordításelméleti tézise okán említett Willard V. O. Quine-t a 40. oldalon a dekonstrukcióval hozza kapcsolatba – bár itt sok jelentősége nincs, de ez némiképp félrevezető összefüggés volna.

Kosztolányi Carroll-fordításának elemzése során kerül szóba (113.) egy igen tanulságos hely, ahol a narrátor egy grammatikai tévesztésért feddi meg Alice-t. Kosztolányi magyarításában Évike az „egyre klasszabb” kifejezéssel él, amit az elbeszélő az idegen eredetű szóhasználat okán marasztal el („elfelejtett magyarul beszélni”). Az elemzés szellemes ötlete szerint itt egyben Kosztolányinak a forrásnyelvi kultúrától, vagyis egy

anglicizmustól való elhatárolódásának gesztusáról is szó lehet – könnyen elképzelhető azonban, hogy a „klassz” valójában inkább germanizmus, mint anglicizmus.

Az értekezés mind felépítését, mind szerkesztettségét tekintve példás gondossággal előállított, jól megírt szakmunka. Két apró módosítási javaslatot mégis érdemes megfogalmazni. A 167. oldalon a szerző – munkája egyik kategóriájával élve – nyilvánvaló lapszus eredményeként Kazinczynak tulajdonítja Kölcsey „négy szócskáját”, ez nyilván javítandó. A bibliográfiában több olyan tétel található – ez éppen az értekezés tárgykörére tekintettel érdemel említést – , amelyeknek van, de nem említetik a magyar fordítása: pl. Richard Dawkins *Az őnző gén* vagy Douglas R. Hofstadter *Gödel, Escher, Bach* c. munkája. Friedrich Schleiermacher nevezetes előadása, amelyet az értekezés az angol fordítás nyomán idéz, szintén olvasható magyarul a munkában másutt hivatkozott *Kettős megvilágítás* c. fordításelméleti szöveggyűjteményben.

Kappanyos András értekezése összességében jelentős hozzájárulásnak tekinthető a magyarországi fordításelmélet diskurzusához. Elméleti és módszertani előfeltevéseit pontosan, következetesen és reflektáltan érvényesítő, összegző jellegű szakmunka, amely egyben a kulturális fordítástudomány szempontrendszerének hazai megalapozására is eredményesen vállalkozik. Külön kiemelendő a műfordítás gyakorlati aspektusainak árnyalt és gazdag összefüggésrendszert mozgósító tárgyalása, valamint érzékeny és invenciózus fordításkritikai elemzőkészsége. Mindezek alapján javaslom az értekezés nyilvános vitára bocsátását és az akadémiai doktori cím odaítélését.

Bp., '14-5-03.

Kulcsár-Szabó Zoltán